

ONS LEVEN VIEREN

REMONSTRANTEN
EN ANDEREN
OVER LITURGIE,
MET EEN RUIME
KEUS AAN TEKSTEN
EN RITUELEN UIT
DE PRAKTIJK

BERT DICOU
CLAARTJE KRUIJFF
JOOST RÖSELAERS
(REDACTIE)

ONS LEVEN VIEREN

Bert Dicou, Claartje Kruijff, Joost Röselaers

(redactie)

ONS LEVEN VIEREN

Remonstranten en anderen over liturgie,
met een ruime keus
aan teksten en rituelen
uit de praktijk

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door *Vera Gottschalk Fonds*
en *De Vrijzinge Fondsen*.

Ontwerp omslag: Beeep grafisch ontwerp BNO
Lay-out binnenwerk: Garage BNO

ISBN 978 90 435 3091 0
ISBN e-book 978 90 435 3092 7
NUR 700, 709
www.kokboekencentrum.nl.

© 2019 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden.

Uitgeverij KokBoekencentrum vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

INHOUD

ONS LEVEN VIERN: VOORWOORD 9

OVER LITURGIE 11

LITURGIE: ACHTERGRONDEN EN ASPECTEN 13

- Tijd en ritme. De cyclus van het kerkelijk jaar (Alke Liebich) 14
- Liturgische competenties: de rol van de voorganger (Peter Nissen) 21
- God eren en dienen. Vrijzinnig vieren bezien vanuit de remonstrantse beginselverklaring (Bert Dicou) 24
- Een goede viering: criteria voor liturgie en liturgievernieuwing (Peter Nissen) 32
- Vieren met de zintuigen (Mignon van Bokhoven) 35
- Riskant spel, liturgie tussen verstarring en vernieuwing (Henk van Waveren) 40

DE KERKDIENST 45

- Vreemd en vertrouwd. De vorm van de kerkdienst (Marga Vos-Wiegand) 46
- Beeldgebruik: Zie maar (Mignon van Bokhoven) 49
- Liturgie en Bijbel (Alain Verheij) 52
- ‘Onstilbare tonen’. De muzikale vormgeving van de liturgie (Atjan van Baest) 54
- Vrijzinnige liturgie met kinderen (Annemieke van der Veen) 62
- Stilte als structurelement in de liturgie (Henk van den Berg) 66
- De collecte (Bert Dicou) 72
- De zegen (Johan Goud) 75

RITUELEN 81

- Leren bidden in Doesburg, een gebedspracticum (Marga Vos-Wiegand) 82
- De doop (Alain Verheij) 85
- De maaltijd van brood en wijn (Bert Dicou) 87
- De Maaltijd die verbindt : pleidooi voor open maaltijden (Peter Korver) 89
- Nieuwe leden ontvangen aan de maaltijd (Bert Dicou) 94
- 'One day, baby, we'll be old!' Elkaar vasthouden in de laatste levensfase (Alleke Wieringa) 98
- Rituelen buiten de kerk (Annegien Ochtman-de Boer) 105

LITURGISCHE PROEFPLAATSEN 111

- Vieren in het 'klooster in wording' Nijkleaster (Jelle Waringa) 112
- 'O, Praise ye the Lord!' De choral evensong in Nederland (Hanna Rijken) 119
- Eigentijds Pasen vieren #deleven #thepassion (Jaap Marinus) 125
- Het spel van de associatie: diensten van woord, beeld en klank (Johan Goud) 129
- Thomasvieringen Gorinchem (Kirsten Slettenaar) 134

LITURGISCHE TEKSTEN 141

LITURGISCHE TEKSTEN: DE KERKDIENST 143

AANVANG 144

- Ontsteken van het licht 144
- Twee liederen van Sytze de Vries 144

AANROEPING EN INKEER 147

- Woorden om de dienst mee te beginnen 147
- Inkeer en gebed 150
- Bidden bij de Psalmen. Gebeden Claartje (Marina) Sloomans 158

HOREN EN VERSTAAN 166

- Gebeden bij de opening van de Schrift 166
- Geloofsbelijdenis 172

GAVEN EN GEBEDEN 176

- Voorbeden 176
- De viering van de Maaltijd 179

UITZENDING EN ZEGEN 190

LITURGISCHE TEKSTEN: BIJZONDERE VIERINGEN 193

IN DE ZONDAGSE KERKDIENST 194

- Doop 194
- Bevestigen: nieuwe leden en vrienden, kerkenraadsleden, nieuwe predikant (Bert Dicou) 206
- Nieuwe leden en vrienden 206
- Dienst met bevestiging ambtsdragers (Kirsten Slettenaar) 208
- Bevestiging van een vernieuwingspredikant (Christa Anbeek) 209

ANDERE MOMENTEN 211

- Huwelijk, levensverbintenissen 211
- Een huwelijksliturgie van Sytze de Vries 211
- Een remonstrantse huwelijkszegen 214
- Scheiding 214
- Scheiding (twee personen aanwezig) (Kirsten Slettenaar) 214
- Scheiding (één persoon aanwezig) (Bert Dicou) 216
- Uitvaart 220
- Een remonstrantse uitvaartliturgie 220
- Bij het graf 221
- Een oud remonstrants formulier en een versie hertaald en bewerkt door Claartje Kruijff 222
- Euthanasie 226
- Bij ziekte 231
- Liturgie bij mensen thuis, bijzondere situaties 233
- Liturgie bij de doop van een pasgeborene die gaat sterven (Alleke Wieringa) 233

DE GANG DOOR HET JAAR 237

- Advent en kerst 238
- Veertigdagentijd en Pasen 240
- Liturgische mogelijkheden voor de veertigdagentijd (Kirsten Slettenaar) 240
- Rituelen in de Veertigdagentijd, Dominicuskerk (Amsterdam) (Claartje Kruijff en Juut Meijer) 242
- De paasnacht (Bert Dicou) 246
- Pinksteren 250
- Met Pinksteren aan de maaltijd: twee voorbeelden van Alke Liebich 250
- Gedachtenisdienst 252
- Een liturgie voor de gedachtenisdienst van Sytze de Vries 252
- Allerzielen in de Dominicuskerk (Claartje Kruijff) 257
- Oud en nieuw (Kirsten Slettenaar) 258

PERSONALIA 261

ONS LEVEN VIERN

Liturgie hoefde in de vrijzinnigheid lange tijd op weinig aandacht te rekenen. De overdenking was het allesoverheersende onderdeel van de dienst. Daarvoor kom je naar de kerk, en al het andere is bijzaak. ‘Wie preekt er zondag?’, was de standaardvraag. En die vraag zegt genoeg. De afgelopen jaren ervaren wij, drie theologen binnen de vrijzinnige traditie, dat deze nogal eenzijdige nadruk inmiddels tot het verleden behoort. Er is meer aandacht en meer waardering voor het geheel van de dienst. Predikanten en gemeentes discussiëren over liturgie, bespreken vormgeving, evalueren de beleving, en experimenteren met nieuwe vormen. Die interesse is te danken aan verrijkende oecumenische contacten. En niet in de laatste plaats aan de recente instroom van nieuwe leden en vrienden, niet zelden afkomstig uit andere delen van de kerk, protestants zowel als katholiek. Daarnaast is de invloed van bewegingen als Taizé en de basisgemeentes merkbaar.

Vrijzinnig vieren is de afgelopen jaren een stuk rijker geworden. Deze bundel brengt dat in kaart.

In het eerste deel van de bundel vindt u achtergrondverhalen over vrijzinnige liturgie. Over de vaste onderdelen van de dienst, nieuwe ontwikkelingen binnen vrijzinnige verbanden, en invloeden van andere stromingen. Wij bespreken de zondagse dienst, maar ook andere momenten van liturgisch samenkomen.

In het tweede deel van de bundel vindt u teksten voor de zondagse viering en voor aloude rituelen als doop, huwelijk en uitvaart. Maar ook voor nieuwe rituelen als het begeleiden bij euthanasie. In de huidige samenleving neemt ondanks afnemende belangstelling voor kerkelijk leven de behoefte aan zingevende rituelen alleen maar toe.

De teksten zijn geschreven (en de vormen ontwikkeld) door vrijzinnige theologen en door dichters. U vindt daarin de breedte terug van vrijzinnig vieren: er is ruimte voor klassiek en voor experimenteel;

we streven niet naar één bepaalde, vastliggende vrijzinnige stijl,
maar laten graag zien hoeveel moois en goeds er kan ontstaan als je
liturgische creativiteit de ruimte geeft.

Bert Dicou
Claartje Kruijff
Joost Röselaers

OVER LITURGIE

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry, no matter how small, should be recorded to ensure the integrity of the financial data. This includes not only sales and purchases but also expenses, income, and transfers between accounts.

The second part of the document provides a detailed overview of the accounting cycle. It outlines the ten steps involved in the process, from identifying the accounting entity to preparing financial statements. Each step is explained in detail, with examples provided to illustrate the concepts.

The third part of the document focuses on the classification of accounts. It discusses the different types of accounts, such as assets, liabilities, equity, revenue, and expense accounts, and how they are used to record and summarize business transactions.

The fourth part of the document covers the process of journalizing and posting. It explains how to create journal entries based on the accounting cycle and how to post these entries to the appropriate T-accounts in the ledger.

The fifth part of the document discusses the preparation of financial statements. It outlines the steps involved in calculating the ending balances for each account and how to use these balances to prepare the balance sheet, income statement, and statement of owner's equity.

The sixth part of the document covers the process of closing the books. It explains how to transfer the balances of temporary accounts (revenue, expense, and owner's drawing) to the permanent accounts (assets, liabilities, and equity) to prepare for the next accounting period.

The seventh part of the document discusses the importance of reconciling the books. It explains how to compare the company's records with the bank statements and how to identify and correct any discrepancies.

The eighth part of the document covers the process of correcting errors. It discusses the different types of errors that can occur and how to use the correcting journal entry to fix them.

The ninth part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry, no matter how small, should be recorded to ensure the integrity of the financial data.

The tenth part of the document provides a summary of the key concepts covered in the document and offers some final thoughts on the importance of accurate financial reporting.

**LITURGIE: ACHTERGRONDEN
EN ASPECTEN**

Tijd en ritme. De cyclus van het kerkelijk jaar

Alke Liebich

Vieren en preken is meer dan een verhaal vertellen, bidden en zingen op een afgesproken tijdstip. Voordat we aan het *hoe* toekomen van de cyclus van het kerkelijk jaar, wijd ik enkele gedachten aan het *wat*. Wat doen we eigenlijk wanneer we liturgie vieren?

Wat gebeurt er op zondagochtend in een dienst? Dan gebeurt er liturgie. Maar wat is dat? Liturgie is in ieder geval iets dat gebeurt. In ons spraakgebruik wordt er vaak een papier met teksten en programma mee aangeduid. Maar dat klopt dus niet: dat is de orde van dienst ten behoeve van de liturgie. Een partij bladmuziek is nog geen muziek – er moet wel iets klinken. De oorspronkelijke Griekse betekenis is: dienst van het volk. Het was een – voor rijke mensen vaak verplichte – bekostiging van zangers in publieke functies. Dat was lang geleden. Een ander voorbeeld: wie deelneemt aan een oosters-orthodoxe liturgie, wordt meegenomen in de hemel. Want – zo leert deze traditie – de hemel, de engelen, de Onuitsprekelijke vieren voortdurend en altijd liturgie. En wanneer wij een dienst houden dan nemen wij deel aan deze hemelse viering. Voor even ‘de hemel op aarde’ of ‘wijzelf in de hemel’. Een bijzondere en onroerende benadering. Mijn computerprogramma is daarin stukken nuchterder: het woord ‘liturgie’ kent hij niet en vraagt dan: bedoel je ‘lethargie’? Oei ... zou de apparatuur zo diepzinnig zijn? Is dat – lethargie, gaap, saai – de valkuil van liturgie?

Navid Kermani is een Duits-Iraanse schrijver die in het prachtige boek *Ungläubiges Staunen* (vertaald als *Goddelijke kunst*, Cossee 2016) als moslim 40 essays over christelijke kunst en het christendom schrijft. Het essay over een 15^e-eeuwse monstrans heet *spel*. Een monstrans is een in de meeste katholieke kerken in onbruik geraakt accessoire van de eucharistie en bestaat uit een prachtig vormgegeven lege ruimte, klaar om het heilige – de gewijde hostie – te ontvangen en te tonen. Zijn beschrijving van wat hij ziet en wat hij ervaart wanneer hij als buitenstaander een eucharistieviering bijwoont, heeft alles te maken met liturgie als heilig spel. De beschrijving is een loflied op zinloze tijd en ruimte. Het zijn de vele zinloze details in het oude ritueel die ontroeren, net zo zinloos als de minu-

ten die zijn kleine dochter met haar verzamelplaatjes doorbrengt door ze eindeloos te voelen en te ordenen. Nutteloos was de tijd die de maker van de monstrans doorbrengt door de vele minuscule details aan te brengen – bloedvaten die over de vleugels van de zwanen lopen, alleen zichtbaar voor een museumbezoeker met vergrootglas, en zeker niet voor de priester, laat staan de gelovige. De monstrans is gestolde liturgie in het museum.

Liturgie is zorgvuldige en nutteloze ruimte, klaar om te ontvangen en te laten gebeuren. Elk detail is belangrijk maar geen detail geeft de doorslag, ook in onze zoveel bescheidener tradities dan de roomse. Liturgiecommissies (of een kerkenraad) mogen spreken over ogenschijnlijk nutteloze details. Niet om alles te controleren maar om te ontdekken dat de vorm ertoe doet. Door dit met elkaar te doen neem je het bescheiden ritueel en de deelnemers eraan serieus. De gebruikelijke nadruk op het woord maakt het moeilijker om het bescheiden doch zorgvuldige ritueel op waarde te schatten. Maar de wijze waarop we lopen, een voorbedeboek neerleggen of een kaars doven doet ertoe. En laat het een spel zijn met regels en ruimte, zodat ook het toeval door de kieren kan binnensluipen. Soms kan zelfs het geklungel met de microfoon voertuig van het sublieme zijn.

Tijd en ritme

Liturgie leeft van ritme. Er is het ritme van het uur, van de dag, van de week en van het jaar. In de kloostertradities en de tradities van persoonlijke devoties is het ritme van de dag en van de week nog steeds aanwezig. Denk aan het getijdengebed in het klooster van de metten tot de completen. Maar denk ook aan het dagelijkse joodse gebed, de islamitische *salat* en het gereformeerde Bijbellezen aan tafel. Ik ga ervan uit dat wij in onze kerkelijke gemeenschappen een wekelijkse viering houden, in principe op de zondag. Dat betekent dat wij drie ritmes hebben overgehouden: het ritme van het uur, van de week en van het jaar. Het ritme van het uur – de gang door de wekelijkse kerkdienst – is het ordinarium, en het jaarritme is het proprium van de zondag. Het ordinarium geeft de vaste onderdelen van de dienst. Het klassieke ordinarium vind je in het nieuwe *Liedboek* vanaf blz. 594. In vrijzinnige kerken wordt dit zelden zo gehandhaafd maar het is voor de voorganger goed om te weten waar men vandaan komt. Maar er is zeker zoiets als een vrijzinnig

ordinarium met wisselende woorden maar een vaste plaats. De onderdelen begroeting – kaars/lichtrite – lezing – gebed – collecte/offerrite en zegen zullen bij de meeste vieringen een vaste, herkenbare plek hebben.

Het proprium is het eigene van de zondag: datgene wat deze dag en deze viering onderscheidt van andere zondagen. En die is gekleurd door de cyclus van het kerkelijk jaar. Deze cyclus is als een ellips gegroepeerd rondom twee brandpunten: het kerstfeest rondom de langste nacht van het jaar, en het paasfeest vlak na de dag-en-nachtgelijkheid in de lente. Dit ritme is een van de meest universele, oecumenische verschijnselen in het westers christendom: de paasdatum delen wij met velen. Pasen valt al sinds de 4^e eeuw op de eerste zondag na de eerste nieuwe maan van de lente, tussen 21 maart en 21 april. Het oosters christendom heeft een andere telling aangehouden en viert een andere datum. Voor de rest is het een kwestie van tellen: de adventsweken, de veertig dagen voor Pasen, de vijftig dagen tussen Pasen en Pinksteren.

Met deze uitleg hebben we al een vanzelfsprekendheid genuanceerd: het lijkt alsof in het kerkelijk jaar het leven van Jezus van Nazaret centraal staat, alsof men een biografie over een jaar heeft verdeeld. Maar zo is het niet gegaan: het ritme was er eerst, met de seizoenen en de joodse feesten, en daar werd nieuw inhoud aan gegeven aan de hand van het leven van Jezus en het leven van de kerk. Elementen van de joodse oorsprong zijn behouden en ook de wisselwerking met de omgevende Europese cultuur is hier en daar aanwijsbaar aanwezig. En de cyclus ontwikkelt zich nog, hij is niet een slaafs te volgen gegeven maar een stramien waarop een eigen patroon kan worden toegevoegd. Recente toevoegingen zijn de vredesweek, de roze zondag, internationale vrouwendag, dag van de arbeid en 4/5 mei. En er komt meer bij: duurzaamheid in het begin van oktober, de dag van de mantelzorg, de week tegen de eenzaamheid of *keti koti* (de afschaffing van de slavernij). Veel meer dagen dan zondagen in een jaar zijn. De kunst is om ons niet gevangen te laten nemen door een opgelegd ritme maar de vrijheid ervaren om erdoor gedragen te worden. *De Eerste Dag*, tijdschrift voor het oecumenisch jaarrooster, heeft per zondag een rubriek met veelal niet-kerkelijke gedenkdagen.

Informatie over de jaarcyclus en jaarroosters zijn op diverse websites te vinden, bijvoorbeeld op www.symbolischschikken.nl. Daar vind je uitleg over de jaarcyclus (zoek naar jaarringen) en vele inhoudelijke tips. Die gaan overigens lang niet alleen over bloemen. Een andere bron is www.scheppingvieren.nl, met teksten en ideeën.

Wat lezen we?

Het kerkelijk jaar oriënteert zich uiteraard aan de Bijbel. Het leven van Jezus geeft voor een belangrijk deel het ritme aan, maar de feesten moeten niet een soort naspelen van de geschiedenis worden. Daarmee zouden we een historiciteit suggereren die er niet is. Ook is de kerk geen historiebewaarder. Misschien is de kerk dat óók, maar de verhalen moeten wel tot leven komen. Vanuit die gedachte hoeven we niet steeds de klassieke evangeliëlezingen te hanteren. De jaarcyclus heeft zijn basis in de Bijbel maar biedt een diepte aan thema's en echo's. Het lijkt mij goed vrijzinnig om de cyclus losjes te hanteren en regelmatig het huidige leven erop te betrekken. De bijbellezingen van de jaarcyclus uit diverse tradities zijn te vinden in het *Dienstboek*, Boekencentrum Zoetermeer 1998. De meeste bestanden zijn te downloaden (even zoeken) op www.preekwijzer.nl. Het oecumenische leesrooster wordt het meest toegankelijk aangeboden op de website van de Raad van Kerken: raadvankerken.nl, en in het tijdschrift *De Eerste Dag*.

Maar kun je de lezing van een bekende zondag wel overslaan? Kan Kerstmis ook zonder kribbe en Pasen zonder passie? Wat lees je dan wel, hoe kun je spelen met de mogelijkheden? In het vervolg geef ik een paar ideeën om verder uit te werken.

Waar Jezus en zijn volgelingen joodse feesten vieren kan thematisch ook daarbij aangesloten worden. Zo kunnen we de joodse feestcyclus en de christelijke cyclus laten resoneren. Een bekende traditie is die met Witte Donderdag en de instellingen van het Pesachfeest in Exodus 12 en 13.

In de weken van advent kan traditioneel de aanloop van Lucas naar de geboorte van Jezus gelezen worden. Meer thematisch kan bijv. de stamboom van Jezus uit Matteüs 1 zijn. Matteüs vertelt ermee iets over wie Jezus is en wat deze mens vertegenwoordigt. Daarbij kunnen bijvoorbeeld de vier vrouwen uit de stamboom van Jezus uitge-

licht worden: Tamar, Ruth, Batseba en Maria.

Een andere traditie maakt gebruik van het thema wachten en verwachten, en gebruikt verwachtingen uit het Oude Testament: wortel van Jesse, vredevorst, ...

En wat doen we met kerstmis en kribbe? Het is een goede en oude traditie om in de kerstnacht Lucas 2 te lezen, en op eerste kerstdag Johannes 1. Waar maar één kerstdienst gevierd wordt is een creatieve integratie van beide teksten een idee. Ook wordt in veel kerstliederen het verhaal van Lucas 2 verteld. Een lied kan dan ook de lezing zijn, en je kunt een andere tekst kiezen als echo daarop.

Een idee voor de veertigdagentijd is het gebruik van de chassidische legenden, herverteld door Martin Buber, in combinatie met de bijhorende prent van Hendrik Werkman. Met wat puzzelen kunnen enkele legendes heel goed als een echo op de evangeliëlezing van de zondag gelezen worden. De legende moet je dan meestal wat inkorten. Op deze wijze werden de diensten tot bijzondere bezinningsmomenten.

Er kan natuurlijk ook uit andere boeken gelezen worden. Soms biedt poëzie of (wereld)literatuur mooie aanvullingen. Als theoloog ben ik mij ervan bewust dat ik hierin amateur ben. Ik ben professionaal wat de Bijbel betreft, maar heb veel minder toegang tot andere bronnen. In ieder geval is de werkelijke herkomst van de tekst belangrijk, om halve waarheden te voorkomen. Sommige teksten zijn namelijk zo populair dat ze herhaaldelijk in kerkdiensten opduiken en dan deel van een moderne canon worden en klakkeloos worden overgenomen. De bekende tekst over *Our greatest fear* wordt Nelson Mandela toegeschreven maar is niet van hem afkomstig. De tekst is een hoax geworden. Dat geldt ook voor het zogenaamde Aramese Onze Vader. Het is een mooie tekst en best bruikbaar, zolang je maar niet suggereert dat deze tekst dichter bij Jezus zou staan. De Nederlandse tekst is geen nieuw ontdekte authentieke tekst, maar een zeer vrije parafrasering van bekende bronteksten.

Beeld en symbool

Het Pinksterfeest nodigt uit tot een brede kijk. De Geest is bij uitstek niet historisch gebonden – ook al is het verhaal van Pinksteren met Handelingen 2 verbonden. Vele verhalen getuigen van de

Geest: Ezechiël, Joël, brieven, Psalm 104 en andere. Ook kan Ruth gelezen worden, de feestrol die bij het joodse wekenfeest hoort – dat in het Jeruzalem van Handelingen 2 gevierd werd.

Een keuze voor een symbool is ook goed mogelijk, bijvoorbeeld de vogel of de lucht. De symboliek van de vogel is in de poëzie van Ida Gerhardt aanwezig als verwijzing naar inspiratie. Bijvoorbeeld in het gedicht *De vogel of Verwachting*. De symboliek van de Geest als lucht en adem ligt dichtbij onze eigen ervaring: als adem die onze ziel tot klank brengt als een luchtharp of een fluit. Ervaarbare symbolen zijn dankbaar om met kinderen uit te diepen, maar zijn beslist niet kinderachtig. Een voorbeeld ervan is wat ik bij een doopdienst pleeg te doen. Dan komen alle kinderen naar voren, en ik gebruik het beeld van de adem om het stille (kraan)water in beweging te krijgen. Ik leg uit dat we naast water ook Gods Geest nodig hebben, en dat iets van Gods Geest in ieder mens woont. Door op het water te ademen en te blazen maken we er doopwater van. Wanneer dit met goede aandacht wordt verteld en gedaan – het kan best speels maar niet wild – is het een waardevolle toevoeging bij het dopen. Vaak spreken volwassenen mij daarna hierover aan. Symbooltaal raakt aan geloofstaal en spreekt in vergelijkingen: het is als. Ook, of misschien juist volwassen gelovigen hebben hier iets te ontdekken. Beeldende liturgie kan helpen om te hanteren wat je ten diepste raakt.

Scheppingszondag

Iets rondom de schepping leent zich voor beeldende liturgie. Dit kun je goed samen voorbereiden, zo uitgebreid of zo eenvoudig als je maar wilt. Een eenvoudige variant die prima werkte: vraag aan mensen om een beeld aan te leveren en een korte toelichting. Ik deed het met de vraag: wanneer voelde je je het meest deel van de schepping? Aan twee bijdrages heb je al genoeg, meer dan vijf lijkt me lastig. Ik maakte daar een korte presentatie van, afgewisseld met enkele scheppingspsalmen en liederen. Het belangrijkste vakmanschap van de voorganger is dan de compositie van de delen: dankbaar werk.

Duurzaamheid is een belangrijk thema, maar moet niet te dwingend worden. Laat het eerder een uitnodiging tot nadenken zijn dan een appel tot omkeer – uiteraard passend bij het karakter van de gemeente.

Licht en donker

Protestantse kerken zijn inmiddels een grootafnemer van waxinelichtjes, het licht als eigen rite heeft zijn intrek genomen en blijft niet beperkt tot de vakantiemomenten waar in den vreemde in een meestal katholieke kerk een kaars wordt opgestoken. De symboliek van het licht neemt in vrijwel alle godsdiensten een belangrijke plaats in. Wij moderne mensen zijn gewend aan elektriciteit, en maken ons er amper een voorstelling van hoe veelzeggend de lichtsymboliek eeuwenlang geweest moet zijn. Geert Mak beschrijft in *Hoe God verdween uit Jorwert* een wereld zonder straatverlichting. Je kunt er een idee van hebben bij een avondlijke viering in een oude kerk zonder verlichting. Bijvoorbeeld de St. Oran's chapel op Iona, een kleine vroegmiddeleeuwse kapel waar wekelijks een Taizéviering gehouden wordt.

Licht speelt uiteraard een centrale rol rondom de kortste dag van het jaar en de zonnewende. Maar het meest indrukwekkend is toch het licht in de paasnacht en van de paaskaars. Deze twee ellipsen van het kerkelijk jaar zijn elkaars echo en aanvulling. Het licht met kerstmis anders dan licht van Pasen. *De lange nacht de winter doorstaan wij met geduld ...*, zo dicht Tom Naastepad in het adventslied nr. 452. Geduldig wachten en ongeduldig verlangen horen daarbij: *Kom tot ons, de wereld wacht ...* Gods komst in de wereld, de incarnatie, wordt vreugdevol verwacht en komt dichterbij. Elke zondag komt er een licht bij, de wereld wordt donkerder maar de kerk wordt lichter. De verwachting heeft een positieve richting. In de langste nacht van kerstmis kan licht verspreid worden, bijvoorbeeld door bij de voorbeden steeds een kaars aan te steken.

Het donker van de Veertigdagentijd is dieper en tragischer. De wereld wordt dan wel lichter, maar het verhaal wordt almaar donkerder, tot in de godverlatenheid aan toe. Er staat veel op het spel: Jezus, God-met-ons, wordt uitgestoten en uitgedreven: geen incarnatie meer maar excarnatie. God wordt uit onze wereld gegooid. Vanuit de systematische theologie is dit een boude bewering, maar in de liturgie gebeurt het. In katholieke kerken gaat op Goede Vrijdag de godslamp uit. Dit is het enige moment in het jaar dat deze lamp niet brandt – dat God er niet is.

Daarom is het licht van Pasen sterk, het is blijvend en het steekt de onoverwinnelijke zon van de zonnewende (sol invictus) naar de kroon. Dit licht steekt de paaskaars aan die dus ook zal blijven branden.

Ik pleit voor de ervaring van het donker juist met Pasen, in de paasnacht. Heeft de kerk een voortuin of voorplein? Gebruik hem dan om de nacht te voelen. Zit je wel eens in een bijna volledig donkere kerk? Doe het eens, en ervaar het verschil dat één vlam kan maken.

Liturgische competenties: de rol van de voorganger

Peter Nissen

Om een samenkomst tot een liturgische viering te kunnen maken zijn bepaalde vaardigheden nodig, competenties waarover de voorganger dient te beschikken.

Hoe kunnen we leren vieren in geest en vorm? Iets leren betekent bepaalde vaardigheden verwerven, bepaalde competenties. De beste manier om dat te doen met betrekking tot het vieren is het vieren zelf. Anders gezegd: het deelnemen aan rituelen, het participeren aan de liturgie, is de beste leerschool voor het vieren. Maar leren vieren veronderstelt meer dan alleen maar meedoen. Er moeten ook vaardigheden worden ontwikkeld. Wat hebben we nodig om zo goed mogelijk te kunnen vieren, om rituelen uitdrukking van spiritualiteit te laten zijn en anderzijds onze spiritualiteit te voeden vanuit de rituele praktijk?

Een eerste voorwaarde lijkt mij wat ik met de Duitse lutherse pastoraaltheoloog en liturgiewetenschapper Wolfgang Ratzmann (Leipzig) de spirituele competentie noem. Hij bedoelt daarmee het openstaan voor het mysterie, de openheid naar het geheim van God. Ratzmann geeft zelf al aan dat het hier eerder om een houding dan om een competentie gaat. Openstaan naar het mysterie is niet een vaardigheid die je kunt leren, maar is een houding die je moet aannemen. Zij vormt wel een eerste voorwaarde om mee te kunnen vieren, als deelnemer en zeker als voorganger.

Op het fundament van de spirituele vaardigheid, die dus vooral een openheid naar het mysterie is, bouwen de andere vaardigheden voort die voor het vieren van belang zijn. Ik noem er vijf, en volg daarbij een andere Duitse theoloog, Peter Cornehl, die hoogleraar en tegelijk universiteitspredikant in Hamburg is geweest en de auteur is van het mooie boek *Die Welt ist voll von Liturgie*.

1. De communicatieve competentie: wie een actieve rol wil vervullen in een viering, moet in staat zijn om te communiceren over wat er gevierd wordt. Hij of zij moet dus in staat zijn te delen met anderen. Dat geldt niet alleen voor de momenten waarin nadrukkelijk en verbaal de inhoud van een viering met anderen gedeeld wordt, zoals in een overweging, preek of meditatie, maar dat geldt ook voor alle andere verbale en niet-verbale elementen van een viering. Belangrijk is vooral dat een voorganger niet zichzelf en zijn eigen communicatie centraal stelt, maar de communicatie binnen de vierende gemeenschap. De voorganger moet als het ware die communicatie faciliteren, haar bevorderen en stimuleren.
2. De formatieve competentie, of anders gezegd: de vormcompetentie. Wie wil vieren en zeker wie wil voorgaan in vieringen, moet een zekere vaardigheid ontwikkelen met betrekking tot de vormenschat die zich aandient voor vieringen. Die vormen kunnen van heel uiteenlopende aard zijn. Zij kunnen door de traditie worden aange-reikt, maar zij kunnen ook uit de eigentijdse cultuur voortkomen. Dom Hans van der Laan spreekt in zijn boek *Het vormenspel der liturgie* (1985) over drie basiscategorieën van vormen: de functionele vormen, waarbij de nadruk ligt op de instrumentele functie, het fysieke gebruik van de vormen; de expressieve vormen, waarbij de nadruk ligt op de geestelijke boodschap die zij willen uitdrukken en overbrengen; en de monumentale vormen, waarin volgens hem geest met geest communiceert, zoals in de poëzie ‘als het ware de woorden met elkaar spreken’. Wie wil leren vieren, zal met de drie soorten van vormen moeten leren omgaan. Zij komen immers allemaal voor. Een tafel of een lezenaar kan in een viering simpelweg dienen om iets op te zetten. Een afbeelding, een foto, een icoon wil een boodschap overbrengen. Een zegenbede is een monumentale vorm waarin, om in de beeldspraak van Hans van der Laan te blijven, geest met geest communiceert.
3. De scenische competentie. Deze hangt sterk met de vorige competentie samen, maar is er toch van onderscheiden. In de scenische competentie gaat het om de handelingen in een viering, om de bewegingselementen, om de op elkaar volgende gebaren en verplaatsingen. Daarin zijn de vormen vaak betrokken: in een viering gebeurt er iets met voorwerpen, met symbolen, met objecten. Zeker een voorganger zal de vaardigheid moeten verwerven om van de viering een soort theateraal geheel te maken, een enscenering.

ONS LEVEN VIER EN

Remonstranten en anderen over liturgie, met een ruime keus aan teksten en rituelen uit de praktijk

Hoe komen wij aan nieuwe taal en vormen voor onze vieringen? Voor de zondagse viering, voor aloude rituelen als doop, huwelijk en uitvaart, maar ook voor nieuwe rituelen als het begeleiden bij euthanasie. De behoefte aan rituelen is groter dan ooit. Vrijzinnige kerken en groepen spelen hierop in.

Drie vrijzinnige theologen hebben de beste teksten uit hun traditie geselecteerd en aan dichters gevraagd om voor nieuwe teksten en vormen te zorgen. In deze bundel zijn ook achtergrondverhalen geschreven over vrijzinnige liturgie.

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

NUR 700, 709